

jeziku odgovor je svojevrsna okamenjena konstrukcija: *Es ist ein Uhr*. (Die Uhr je imenica ženskog roda, ein je broj muškoga roda — konstrukcija bez obzira na padež i broj ostaje jednaka: ein Uhr, zwei Uhr ... zwölf Uhr.) Pitanje *koliko?* traži odgovor iz reda brojeva: jedan dva, tri, četiri, pet. *Do koliko?* — do jedan, do dva, do tri, do četiri, do pet.

Naš čitatelj spominje i primjer: »Radim do jedne ure u noći« i kaže da u tom slučaju nema dileme. Ipak, i ovdje su potrebna razmišljanja. U južnim krajevima pitaju: *Koja je ura?* prema talijanskom *Che ore sono?* Odgovor je: *jedna ura* ili samo — *ura*. *Do koje je ure* otvoreno? *Do jedne ure*, do *dvi(je)*, tri četiri ure, do pet uri ... Pitanje *koliko? do koliko?* traži odgovor u »bezičnom« brojanju: jedan, do jedan, dva, do dva, tri, do tri itd., a pitanje *koja*, do koje zahtijeva usklađen odgovor u ženskom rodu. Sigurno je na tu konstrukciju utjecala i činjenica da se kod imenica ženskoga roda dual izgubio. Pitanje *Koja je ura?* zapravo traži kao odgovor redni broj ženskoga roda prva, druga, treća, četvrta ... Prema tome na pitanje *Do koje ure?* trebali bismo odgovoriti: *do prve, do druge, do treće, do četvrte*. U Broz-Ivekovićeve Rječniku uz riječ *sahat* imamo primjer: izigje u *šesti* i u *deveti* sahat (u dvanaest sahata i u tri) gdje se vrijeme broji prema poretku od svanuća. Stariji ljudi u južnim krajevima, kad žele istaknuti da je već kasno, kažu: *Kuri devēta, desēta, jedanaēsta* ... čime radnju brojenja, odnosno visokog *poretka* u tom brojanju, još jače ističu. Zašto se ovdje upotrebljava *do jedne ure*, a ne *do prve ure*, teško je reći, ali vjerojatno se radi o tome da je u svijesti onoga tko pita za vrijeme nazočna želja da čuje konkretan broj kao oznaku za trenutak vremena koji ga zanima bez obzira na poredak. On zapravo želi pitati *Koliko je (uri)?*, a ne *Koja je ura?*

I na kraju: izričaj »Radimo do jedan sat« uobičajen je na širem području hr-

vatskoga govornog jezika (s izuzetkom južnih krajeva), a prihvaćen je i u književnom jeziku. Svaki od čimbenika koji su navedeni u ovom odgovoru na postavljeno pitanje mogao je pridonijeti njegovoj uporabi (ponašanje imenice uz prijedlog *do*, analogija prema indeklinabilnim brojevima, utjecaj konstrukcije pitanja, težnja za jasnoćom, pa i nespoomenuta činjenica da vrijeme »očitavamo« s brojčanika ili slušamo otkucaje prateći ih brojanjem), a književni jezik prihvatio je tu konstrukciju i tako sankcionirao njezinu pravilnost.

Zlata Derossi

PRILOG RJEŠAVANJU JEDNOGA SINTAKTIČKOG PITANJA

Članak Zlate Derossi »Radimo do jedan sat ...« dobar je prvo zato što predlaže ispravno normativno rješenje. O tome nema spora. Rekao bih čak da se tu radi o ispravnoj deskripciji jezičnih navika više nego i ispravnoj normi za jezičnu pojavu gdje navike nisu čvrste i stalne. Dobar je taj članak i po tome što upućuje na pojave i odnose koji su važni za razumijevanje i gramatičko tumačenje pojave o kojoj je riječ i za formuliranje pravila o njoj.

Članak ne zadovoljava pojmovnom i gramatičkom obradom. Kapitulira odmah na početku ističući kako jezik nije matematika, što je istina, ali jest gramatika, pa činjenica što jezična pravila nemaju matematičke suvislosti ne oslobađa od potrebe i obveze da se ona gramatički valjano istraže i izreknu.

Sámo pitanje o kojem autorica piše, iako jest zakučasto i za metajeziku intuiciju dosta nepronično, ipak nije tako teško kako se poslije čitanja ovoga članka može komu učiniti.

Na prvom mjestu valja tu uočiti jednu semantičku razliku. Izrazi *jedan sat, dva sata ... , pet sati ...* znače jedno kada se njima kazuje koliko je neko trajanje, kada se dakle mjeri vrijeme, a drugo kada se njima imenuju određeni

trenuci u protjecanju vremena: jedno je značenje kad se njima kazuje koliko što traje, a drugo kada se kazuje koliko je sati. Ta je sinonimija potpuna u rečenici: *U pet sati nije došao k svijesti*. Ona može značiti da bolesnik ili ranjenik o kojem se govori u čitavom trajanju od pet sati, bilo kada u danu, nije niti jednom došao k svijesti, a može značiti i to da u sasvim određeni jutarnji ili popodnevni sat (u 5.00 h ili u 17.00 h) nije došao k svijesti.

Te sinonimije nema kada se radi o broju *jedan*. Tada će se u prvom značenju reći *U jednom satu nije došao k svijesti*, a u drugom *U jedan sat nije došao k svijesti*. Važno je tu uočiti dvoje. Prvo, da se uopće ne radi o dekliniranju broja *jedan* nego o dekliniranju imenice *sat*, uz koju taj broj stoji. Ta se imenica, a naravno i njezin deklinabilni atribut s njome, deklinira u izrazu *jedan sat* kada se njime izriče sadržaj jedinice mjere za protjecanje vremena, a ne deklinira se kad se njime izriče određen tren u razdiobi vremenskog tijeka od ponoći do ponoći. Tu treba paziti na terminologiju: broj *jedan* uvijek je deklinabilan jer se kao riječ može deklinirati, a deklinabilan znači upravo to. Pitanje dakle nije da li je taj broj deklinabilan ili je indeklinabilan, nego da li se u određenoj porabi deklinira ili ne. Kod indeklinabilnih riječi takvo se pitanje uopće ne postavlja jer se zna da se one i ne mogu deklinirati.

To da se izraz *jedan sat* ne deklinira kad označuje vremensku točku u danu ili noći bit će, dakako, da je nastalo odatle što se izraz *jedan sat* u toj uporabi izjednačio s izrazima *dva sata*, ..., *pet sati* ..., koji se upotrebljava kao blokovi bez ikakvih morfoloških promjena u raznim sintaktičkim izrazima, a osobito u raznim prijedložnim izrazima. Uostalom, čini mi se, da rečenica *U dvama satima nije došao k svijesti* nije negramatička, nego samo jako neobična.

S time je u vezi i drugo što treba uočiti u navedenim primjerima. U drugom se značenju naime umjesto *U jedan sat*

nije došao k svijesti može reći i *U jedan nije došao k svijesti*, pa se odatle vidi da *u jedan (sat)* funkcionira kao jedinstvena cjelina, a ne kao prijedložni izraz s fakultativnim atributom uz imenicu.

Na temelju uvedenoga semantičkog razlikovanja nije dakle teško formulirati pravilo po kojem u rečenici *Radimo do jedan sat* nema genitivnog oblika kad ona znači da se u 13.00 prestaje raditi.

Ostaje međutim druga zanimljiva pojava. Kad se govori o sadržaju jedinica mjere za protjecanje vremena, može se reći *Trajat će to od jedne minute do jednoga sata* i tako izraziti raspon u kojem se predviđa količina nekoga trajanja. To je posve u skladu s pravilom formuliranim na temelju semantičkoga razlikovanja uvedenog gore. No u istom značenju može se reći i *Trajat će to od jedne minute do jedan sat*. Tu se čini kao da se krši pravilo po kojem su *od* i *do* prijedlozi s genitivom i da se ovdje slažu s akuzativom. Lako je, međutim, razabrati da to nije tako. Ti akuzativi se lako prepoznaju kao tipični adverbijalni akuzativi protezanja u vremenu, pa to onda ne mogu biti padeži određeni prijedlogom jer takvi nemaju vlastita padežnoga značenja nego im je ono posve zalihosno i time neutralizirano. To znači da su akuzativni izrazi *jednu minutu* i *jedan sat* semantički usklađeni s glagolom *trajati*, a nisu uvjetovani prijedlozima *od* i *do*, niti se oni tu slažu s akuzativom. Imamo dakle višeslojnu sintaktičku strukturu kojoj u temelju leže tri rečenice: *To će trajati*, *To će trajati jednu minutu* i *To će trajati jedan sat*. Posljednje dvije rečenice određuju okvire količini trajanja predviđenoga u prvoj i zato su one čitave, a ne samo izrazi za količinu vremena u njima, sklopljenje u odnos izražen prijedlozima *od* i *do*. Kao prijelazni stupanj toga sklapanja treba uzeti nešto kao *To će trajati od trajati jednu minutu do trajati jedan sat*. Konačni se oblik te rečenice infinitiva *trajati*, koji zapravo svaki put dobiva tako što se dokida ponavljanje podrazumijeva potpuno futurski oblik.

Tako je u rečenici *To će trajati od jednu minutu do jedan sat* vidljivo obilježena njezina sintaktička složenost jer se neke strukturne osobine koje bi pripadale samo dubinskom ustrojstvu javljaju i u površinskom, dok je u glatkoj površinskoj strukturi rečenice *To će trajati od jedne minute do jednog sata* uklonjen svaki vidljivi trag te složenosti. Tu je postupak sklapanja dosljedno doveden do kraja.

Tu se pokazuje posebna funkcija prijedloga *do* i *od* pri označivanju granica raspona neke mjerljive količine. *Pije dnevno do jedne litre vina* i *Pije dnevno do jednu litru vina*, *Ljeti troši do jednog kilovata struje* i *Ljeti troši do jedan kilovat struje*. U primjerima gdje se čini kao da prijedlog *do* stoji s akuzativom pri izricanju gornje granice neke količine zapravo uz *do* ne stoji imenica u određenom padežu nego čitava rečenica: *Pije dnevno vina do pije dnevno jednu litru vina*, *Ljeti troši struje do ljeti troši jedan kilovat struje*. Kad se to uoči, postaje jasno da jezik, ako i nije matematika, ipak jest gramatika, a to će reći da se može valjano gramatički opisati, ako se samo razlikuje ono što je za danu pojavu relevantno. U našem slučaju valja razlikovati izricanje količine vremena od izricanja određenih časova u danu na prvom mjestu, a na drugom zavisnost padežnih izraza u površinskom ustrojstvu rečenice od njihove zavisnosti od rečeničnih odnosa u dubinske.

U primjeru *Ostat ću na moru do tjedan dana* odnosi su nešto zamršeniji. I tu je prijedlog *do* oznaka gornje granice za količinu trajanja, a akuzativni izraz *tjedan dana* akuzativ je protezanja u vremenu: *ostat ću tjedan dana*, i potječe iz dubinske strukture. Od drugih takvih primjera razlikuje se, međutim po tome što se tu površinska struktura ne može sklopiti do kraja: *Ostat ću na moru do tjedan dana*. U tome se taj primjer slaže s primjerom *Do koji dan opet ćemo se vidjeti*. Tu ne samo da se ne može reći **Da kojega dana opet ćemo se vid-*

jeti nego je i teško razabrati da bi akuzativni izraz *koji dan* imao kakve veze s dubinskim ustrojstvom. Takav je i primjer iz Ive Čipika: *Javio je župnik da će iz Mletaka stići do koji dan orgulje*. Treba dakle odgovoriti na pitanje kakav je u tim primjerima sintaktički status akuzativnoga izraza *koji dan*. Pri tome može pomoći primjer iz narodne pjesme:

*Pa mi, dužde, u pohode dođi
Do najdalje, do godinu dana.*

Tu se može pokazati da *godinu dana* nije pravi akuzativni izraz nego zatvorena cjelina koja bez morfoloških promjena ulazi u razne sintaktičke odnose. Može se javiti i kao subjekt: *Godinu dana je zadugo*. To je isto kao *Tisuću dana je zadugo*. Može se reći da je *godinu dana* svojevrstni priložni izraz, pa spomenuti primjeri po tome odgovaraju rečenici *Uvijek je zadugo* kada se njome izriče da vječnost dugo traje. Njoj je tada subjekt priložni izraz, i to upravo prilog. Priložna narav izraza *godinu dana* pokazuje se u primjeru iz narodne pjesme, gdje *do godinu dana* stoji napredu s *do najdulje*, tako je naime iz metričkih razloga razglobljeno *najdulje do godinu dana*, što se zapravo kazuje.

U Bosanskoj krajini pjevalo se o Jelačiću

*Do dva, do tri dana
eto k nama bana!*

a potvrđen je i primjer *Do osam dana evo me opet sa pismom* (Katalinić-Jeretov). *Dva dana, tri dana, osam dana* tu su brojni izrazi kojima je narav priložna, a takvi su izrazi i *tisuću dana, godinu dana* (tj. 365 dana). Reklo bi se da je u primjerima *s do koji dan izraz koji dan* izjednačen s time, da se upotrebljava kao da je brojni izraz priložne naravi.

Tako se i *nešto krušaka* upotrebljava jednako kao *pet krušaka*. Čini se dakle da je s *koji dan* u toj porabi slično kao s *jedan sat* kad izriče određen čas u vremenskoj razdiobi noći ili dana (1.00 h ili 13.00 h).

U matematičkim primjerima *od nula do jedan* i *od ništa do jedan* odnosi su mnogo jednostavniji. To je zapravo *od broja nula do broja jedan, od broja ništa do broja jedan* s ispuštanjem onoga što se u danom kontekstu razumije samo od sebe.

Članak Zlate Derossi vrijedan je i poticajan. Vrijedan je zbog napora da se riješi jedno zakučasto pitanje, a poticajan je što izaziva gramatičku diskusiju.

Radoslav Katičić

OSVRTI

ZNAČI LI POJASNITI SASVIM ISTO ISTO I OBJASNITI, RAZJASNITI?

Nove riječi ulaze u jezik da bi označile kakav novi pojam, stvar, radnju i slično, pa katkada možemo prilično točno odrediti kada je takva riječ nastala i u kojem značenju, kada se počela upotrebljavati, koji ju je rječnik prvi zabilježio i sl. Ona se kasnije proširi i postaje općom svojinom u jednom jeziku. Katkada se počnu upotrebljavati pojedine riječi ili poseban oblik riječi što dotad nisu bile u jezičnom opticaju, ali se u određenim slučajevima smatraju nepotrebni i suvišnima, smatraju se pomodnima, pa ih neki jezikoslovci već tjeraju iz jezika.

Tako se u posljednje vrijeme počeo u znatnoj mjeri upotrebljavati lik *pojasniti* mjesto češćih i već dugo upotrebljavanih likova *objasniti* i *razjasniti*. Da se lik *pojasniti* doista u posljednje vrijeme češće upotrebljava i u novinama i u časopisima, pa i u razgovornom jeziku, mogli bismo pokazati na nizu primjera listajući po našem dnevnom ili tjednom tisku ili po časopisima. Nedavno sam kao delegat prisustvovao 10. sjednici Skupštine SIZ-a kulture općine Trnje, pa je, čini mi se predsjednica, na kraju diskusije zapitala: »Mogu li vam ja još nešto pojasniti?«

Riječ se češće upotrebljava i u raznim oblicima: *pojasniti, pojašnjavati, pojašnjenje, pojašnjavanje* i sl. Kako se ona vrlo snažno probija, javljaju se već glasovi da je nepotrebno uz glagole *objas-*

niti i *razjasniti* upotrebljavati još i noviji, suvišni oblik *pojasniti*. Nedavno je prof. I. Brabec u »Školskim novinama«, u korisnoj i već popularnoj rubrici »Riječ« u br. 3 (1061) od 13. I 1981, pisao i o toj pojavi: »Postoje i obrnute pojave npr. za radnju za koju smo dosad imali dva izraza pojavljuje se treći: *pojasniti*. Da je to novitet, vidi se po tome što tog glagola nema u rječnicima. Ne znaju ga npr. Benešić, Hurm, Drvodelić-Bujas, Deanović-Jernej. Glagol *pojasniti* je suvišan. Za radnju koja je njime kazana imamo od davnine dva izraza: glagol *objasniti* je zabilježen u samom početku 19. stoljeća (u Iliričko-talijansko-latinskom rječosložu Dubrovčanina Joakima Stulića), a *razjasniti* stotinjak godina kasnije. Nerazumljivo je zašto nekima, pored ta dva glagola, za isti sadržaj treba i treća varijanta.« Na kraju pita Brabec izričito: »Znači li pojasniti nešto drugo nego objasniti ili razjasniti?« i odgovara: »Ako ne znači, onda je pojava tog glagola negativna.«

Doista, tu riječ nećemo naći u našim dvojezičnim rječnicima iako bismo mogli, točnosti radi, napomenuti da ju je zabilježio »Rječnik srpsko-hrvatskog jezika« u izdanju Matice srpske: »*pojasniti* pojašnjivati, pojašnjavanje, pojašnjenje, pojašnjavanje i sl. Kako se ona vrlo snažno probija, javljaju se već glasovi da je nepotrebno uz glagole *objas-*